

Bożena Czwojdrak

Liczebność dworów późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych władców polskich

Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych 76, 209-224

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BOŻENA CZWOJDRAK

Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego

LICZEBNOŚĆ DWORÓW PÓŻNOŚREDNIOWIECZNYCH
I WCZESNONOWOŻYTNYCH WŁADCÓW POLSKICH

Zarys treści: Problem liczebności osób na dworach polskich władców zajmuje historyków od dawna. Kwestią do rozstrzygnięcia jest zarówno sama definicja dworu, osób, które do niego zaliczymy a także metoda, dzięki której chcemy przeprowadzić tego typu wyliczenia. Problemem, z którym muszą się zmagać badacze to także ilość zachowanych źródeł. Prezentowany tekst stara się ukazać zmagania badaczy na tym polu, ich wyniki oraz zastosowane metody, które te rezultaty przyniosły.

The content outline: The issue of the number of people forming the courts of Polish monarchs has long been a point of interest for historians. The issue that needs to be settled is both the very definition of a court, the people that should be considered its part, as well as the method used to carry out such calculations. Another problem faced by researchers is the scarcity of preserved sources. The paper is aimed at presenting the struggles of the researchers studying the field, their outcome, and the methods they used to achieve it.

Słowa kluczowe: dwór, liczebność, rachunki, poczty, otoczenie

Keyword: court, size, accounts, retinues, entourage

Prowadzone ostatnio badania nad dworami późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych władców polskich skupiają się przede wszystkim na przedstawieniu mechanizmu działania tej instytucji, opisu czynności i obowiązków poszczególnych osób wchodzących w jego skład, a przede wszystkim na sformułowaniu nowej definicji dworu¹. Rzadko przy tych

¹ Stan badań i dalsze postulaty badawcze nad dworami późnośredniowiecznych władców polskich zostały zawarte w pracy zbiorowej: *Curia regis, curia reginalis. Dwory*

badaniach zwraca się uwagę na liczbę osób, które stanowiły dwór króla lub królowej, ale też faktem jest, iż niejednokrotnie niewielka ilość zachowanych źródeł nie pozwala na tego rodzaju wyliczenia. Szczególnie widoczne jest to dla dworów XV-wiecznych władców polskich, gdzie fakt, że do dziś nie zachowały się tak podstawowe źródła do tego typu badań, jak rachunki dworskie, pozwala jedynie w przybliżeniu określić liczbę osób z najbliższego otoczenia władcy². Jednakże podstawowym problemem, który ogranicza możliwości oszacowania wielkości dworu jest właśnie brak wspomnianej definicji. Dopóki nie ustalimy, kogo doń zaliczyć, jak odróżnić otoczenie władcy od dworu, czy należy wliczać doń służbę dworską itd., trudno podejmować próby wyliczenia szeroko rozumianej liczby dworzan³. Brak jednoznacznego i powszechnie stosowanego terminu sprawia, że każdy badacz dworski inaczej oblicza jego wielkość i opisuje skład.

Podobnym zagadnieniem zajmowali się ostatnio również czescy historycy badający dwory władców. Dana Dvořáčková-Malá, przyglądając się strukturom dworów czeskich, skonstatowała, że należy ją badać

królewskie w średniowiecznej Europie Środkowej – stan badań i postulaty badawcze, red. B. Czwojdrak, A. Januszek-Sieradzka, Sandomierz 2014.

² Do naszych czasów dotrwały częściowo późnośredniowieczne rachunki dworskie, podrzędne czy wielkorządowe, które tylko w pewnym stopniu pozwalają na odtworzenie dworu monarszego, nie będzie to jednak obraz pełny, m.in.: *Rachunki dworu Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388–1420*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896; *Rachunki wielkorządowe krakowskie z lat 1461–1462 i 1471*, wyd. S. Krzyżanowski, w: *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 2, Kraków 1909–1913; *Rachunki wielkorządowe krakowskie z 1471 r.*, wyd. R. Grodecki, w: *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 4, Kraków 1951; *Rachunki królewskie z lat 1471–1472 i 1476–1478*, wyd. S. Gawęda, Z. Perzanowski, A. Strzelecka, Wrocław–Kraków 1960; *Rachunki królewskie z lat 1393–1395 i 1412. Rachunki podrzęctwa krakowskiego, rachunki stacji nowosądeckiej*, opr. H. Wajs, Warszawa 1993; *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)*, ed. D. Antanavičius, R. Petrauskas, Vilnius 2007; *Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmana Slezska a Lužic, z let (1493) 1500–1507*, ed. P. Kozák, Opava 2014; *Jagelló Zsigmond herceg udvarnák számadáskönyve (1504–1507)*, ed. K. Rábai, Szeged 2014; *Mezi periferií a centrem jagellonského světa. Registrum dvořanů knížete a krále Zikmunda I. Jagellonského z let 1493–1510 (Between the Periphery and the Centre of the Jagiellonian World. The Register of Courties of Prince and King Sigismund I Jagiellon from 1493–1510)*, ed. P. Kozák, K. Rábai, Opava 2015. O zachowanych księgach rachunkowych: J. Karwasińska, *O najdawniejszych księgach tzw. Rachunków dworu królewskiego*, „Archeion”, t. 1, 1927.

³ O potrzebie i próbach zdefiniowania dworu zob. G. Rutkowska, *Dwór królewski w Polsce w XIV wieku – stan badań i perspektywy badawcze*, w: *Curia regis, curia reginalis...*, s. 57; B. Czwojdrak, *Dwory królewskie w Polsce w XV wieku – stan badań i perspektywy badawcze*, w: *Curia regis, curia reginalis...*, s. 69–70.

w trzech płaszczyznach: 1) personalnej – która uwzględnia wszystkich ludzi będących na dworze, a zatem urzędników, służbę, otoczenie władcy, jego żony i dzieci; 2) społeczno-reprezentatywnej, czyli klasycznego *vita curialis*, przedstawiającego dwór podczas dnia codziennego i dni świątecznych oraz różnych uroczystości; i 3) poprzez rezydencje i podróże władcy. W każdym z tych przypadków zmieniała się liczba osób towarzyszących monarsze. Badaczka ta w podsumowaniu stwierdziła, że niemożliwością jest w związku z tym określić wielkość dworu, bowiem dla każdej z tych trzech płaszczyzn będzie on wyglądał inaczej⁴. Te ustalenia odnoszą się także i do dworów polskich władców, co sprawdza się do konkluzji, że ostatecznej liczby osób funkcjonujących na dworze wyliczyć jednoznacznie nie sposób. Niemniej jednak takie próby były podejmowane przez polskich badaczy dworskich i im właśnie chciałabym się bliżej przyjrzeć.

W dotychczasowych opracowaniach dworów władców polskich i ich żon późnego średniowiecza i początków epoki nowożytnej (opracowano dwór Władysława Jagiełły i jego czterech żon, Jadwigi Andegaweńskiej, Anny Cylejskiej, Elżbiety Granowskiej i Zofii Holszańskiej, dwór Elżbiety Rakuskiej, żony Kazimierza Jagiellończyka, dwory Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka, Zygmunta Augusta oraz jego żon⁵), każdy z badaczy przyjął inne kryteria wyliczenia ich

⁴ D. Dvořáčková-Malá, *K modelu středověkého panovnického dvora jako sociálního systému*, „Český časopis historický”, t. 107, 2009, s. 309–335; taż, *Panovnický dvůr ve středověku. Struktura, prostor a reprezentace*, w: *Dvory a rezidence ve středověku*, t. 2: *Skladba a kultura dvorské společnosti*, ed. D. Dvořáčková-Malá, J. Zelenka, Praha 2008, s. 11–35. Podobne kwestie są omawiane w literaturze niemieckiej, zob. artykuły zawarte w: *Alltag bei Hofe*, *Rezidenzenforschung* 5, red. W. Paravicini, Sigmaringen 1995; W. Paravicini, *Auf der Suche nach einem Hofmodell. Zusammenfassung*, w: *Ordnungsformen des Hofes. Ergebnisse eines Forschungskolloquiums der Studienstiftung des deutschen Volkes*, red. U.Ch. Ewert, S. Selzer, Kiel 1997, s. 120–129.

⁵ H. Kręt, *Dwór królewski Jadwigi i Jagiełły*, Kraków 1987; taż, *Służby dworskie dworu Jadwigi i Jagiełły w świetle wydatków podskarbińskich i podrzędnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, t. 663, *Prace Historyczne*, nr 74, Kraków 1985, s. 81–87; G. Rutkowska, *Urzednicy królowej Jadwigi Andegaweńskiej. Spis*, w: *Nihil superfluum esse*, red. J. Strzelczyk, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 367–391; P. Węcowski, *Nad spisem urzedników królowej Jadwigi*, „Roczniki Historyczne”, t. 66, 2000, s. 19–22; G. Rutkowska, *Itineraria żon króla Władysława Jagiełły*, „Roczniki Historyczne”, t. 64, 1998, s. 59–104; taż, *Dwór polskich królowych Anny Cylejskiej i Elżbiety Granowskiej*, w: *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 2, red. W. Bukowski, T. Jurek, Kraków 2012, s. 869–914; taż, *Podróże polskich królowych z XV wieku*, w: *Samotrzcę, w kompanii czy z orszakami? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. M. Saczyńska, E. Wólkiewicz, Warszawa 2012, s. 175–197; taż, *Status wdów po królach polskich z dynastii Jagiellonów*, w: *Kobiety i władza w czasach dawnych*,

liczebności. Z tego też powodu różnice osiągniętych przez nich wyników sięgają od kilku do nawet kilkudziesięciu osób. Zasadniczo autorzy dotychczasowych opracowań starali się ograniczyć osoby tworzące dwór do wszelkiego rodzaju kategorii dworzan, urzędników dworskich i pokojowców, ale z wyłączeniem klasycznej służby dworskiej w rodzaju służb porządkowych, pomocników kuchennych, praczek itd. Nie uwzględniano służby obecnej w miejscach stałych pobytów władców polskich podczas ich podróży, a także rzadko wliczano poczty poszczególnych dworzan.

Najprostszy sposób wyliczenia osób, które tworzyły strukturę dworską, przyjęli badacze dworów wczesnonowożytnych, którzy dysponując pełnymi zachowanymi rachunkami dworskimi, sformułowali prostą zasadę: do dworu należy zaliczyć każdego, kto pobierał pensję dworską⁶. Badacze późnośredniowiecznych dworów z racji niewielkiej ilości zachowanych źródeł rachunkowych nie są w stanie przyjąć takiego kryterium. W związku z tym podejmują próby obliczenia liczby osób stanowiących dworskie otoczenie władcy i jego małżonki na podstawie m.in. zachowanych spisów żywności i przeliczeniu tejeż na liczbę potencjalnych biesiadników królewskich⁷. Z powodu powyższych ograniczeń takie wyliczenia nie mogą w pełni odpowiadać rzeczywistości, bowiem nie uwzględniano w nich różnic między chociażby zapisami

red. B. Czwojdrak, A.A. Kluczek, Katowice 2015, s. 229–258; B. Czwojdrak, *Z badań nad dworem królowej Zofii Holszańskiej*, w: *Średniowiecze polskie i powszechne*, red. I. Panic, J. Sperka, t. 2 (6), Katowice 2010, s. 157–178; taż, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012; T. Rombek, „Otoczenie królowej Elżbiety Rakuszanki (1454–1505)”, Katowice 2012, Archiwum Uniwersytetu Śląskiego; A. Nalewajek, *Na królewskim dworze Jana Olbrachta*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 59, 2011, s. 41–80; K. Pietkiewicz, *Dwór litewski wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)*, w: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, ed. Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė, Vilnius 1997, s. 73–131; J. Skibniewska, *Dwór królewski Aleksandra Jagiellończyka w latach 1501–1506*, Lublin 2015; M. Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, Oświęcim 2014; W. Pociecha, *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. 2, Poznań 1949; A. Marchwińska, *Królewskie dwory żon Zygmunta Augusta. Organizacja i składy osobowe*, Toruń 2008. Luka w badaniach dworskich z czasów Jagiellonów zostanie miejmy nadzieję niebawem wypełniona, bowiem dwór Zygmunta Sterego opracowuje Marek Ferenc, dwór litewski Kazimierza Jagiellończyka – Henryk Lulewicz, natomiast ja opracowuję dwór koronny tego władcy.

⁶ M. Ferenc, dz. cyt., s. 7–8, jednak i w tym wypadku nie jest to dobra formuła, bowiem do listy tej nie dopisano m.in. duchownych wchodzących w skład dworu, czego ów badacz był w pełni świadom.

⁷ Taki sposób zaproponowała i zastosowała we własnych wyliczeniach m.in. badaczka dworów Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły Helena Kręt, *Dwór królewski...*, s. 118–120.

dnia codziennego, świątecznego, dworu towarzyszącego władcy podczas objazdów itd. Ponadto trudno z perspektywy czasu dokładnie określić, ile dokładnie jedzenia przeznaczano dla jednej osoby. Wiadomo wszak, że z reguły przygotowywano go więcej, aby go nie zabrakło ucztującym. Należy także pamiętać, że nigdy liczba ucztujących nie była jednakowa, zmieniała się w zależności od tego, czy dane o przygotowywanej żywności dotyczyły dni świątecznych, uroczystości, dnia codziennego, pobytu w Krakowie lub przygotowań na stacji dla podróżującego władcy, a w tym wypadku, czy był to typowy objazd ziem, wyjazd na obrady z panami polskimi, czy też łowy.

Pozornie łatwy do opracowania ze względu na częściowo zachowane rachunki dwór Władysława Jagiełły przysporzył jednak wielu problemów. Badania Heleny Kręt były jednymi z pierwszych nad tą tematyką w Polsce. W związku z tym sposób i forma jej publikacji odbiega znacznie od wykształconej później metody analogicznych badań. Autorka nie wymienia wszystkich kategorii osób stanowiących dwór władcy, a jedynie omawia funkcje poszczególnych urzędników. W podsumowaniu swoich badań zajęła się także liczebnością dworu, konstatując jednak, że z racji mobilności dworzan pomiędzy dworami królowej i króla trudno jest dokładnie określić ich liczbę. Dodała także, że na podstawie przygotowywanej na poszczególne posiłki żywności nie sposób oszacować konkretnej liczby ucztujących⁸. Jednakże, pomimo świadomości tych ograniczeń, właśnie na podstawie wydawanej żywności Helena Kręt próbowała policzyć osoby składające się na dwór Władysława Jagiełły i Jadwigi Andegaweńskiej. W ten sposób oszacowała biesiadników przy stole Jadwigi na około 70–80 osób, których liczbę przełożyła na wielkość dworu królowej⁹. Badaczka wyłączyła z kalkulacji niższą służbę, która jadła osobno – tu jej wyliczenia oscylowały jednak także w okolicy 60–70 osób. Do tego dodała informację, że dokładnie w tym samym czasie przy stole ucztującego Władysława Jagiełły zasiadało podobnie (według wyliczeń na podstawie przygotowanej i podanej żywności) około 70–80 osób, z czego przyjęła, dając sobie granicę błędu i nie wliczając służby ucztującej odrębnie, że dwór Jagiełły i Andegawenki oscylował w granicach prawie 200 osób. Badaczka poszła w swoich kalkulacjach jednak dalej, wskazując, że dwór pary królewskiej liczył prawdopodobnie jeszcze więcej, bo 300, a nawet 400 osób. Na liczbę tę

⁸ H. Kręt, *Dwór królewski...*, s. 118–120.

⁹ *Rachunki dworu...*, s. 17; H. Kręt, *Dwór królewski...*, s. 119. Należy dodać, że uwzględniono tu dane żywności przygotowane dla dworu Jadwigi i Jagiełły podczas ich pobytu w Niepołomicach.

składać się miały wszystkie kategorie dworzan, urzędników dworskich oraz służba, a w przypadku królowej także fraucymer, czyli otoczenie kobiece władczyni¹⁰.

Wątpliwości musi budzić sposób obliczenia liczebności dworu wyłącznie na podstawie ilości spożywanych produktów – przy podanych informacjach o zamówieniu na posiłek dla królowej: jednego prosiaka, 40 kur, stu jaj i dwóch garncey masła Helena Kręt wyliczyła, że do stołu z Jadwigą Andegaweńską zasiadło 70–80 osób. Na tej samej podstawie Maria Dembińska wyliczyła całkiem inną liczbę osób, zasiadających do stołu z Władysławem Jagiełłą i Jadwigą Andegaweńską¹¹. Według tej badaczki biesiadników u króla było od kilkudziesięciu do ponad 100 osób, w przypadku ważnych gości, zaś u królowej w dzień powszedni zasiadało z nią do stołu około 40 do maksymalnie 60 osób. Wydaje się jednak, że najbliższe otoczenie królewskie nie liczyło więcej niż 100 osób, w przypadku króla, wliczając tu naturalnie urzędników oraz dworzan, a wykluczając służbę typu praczki, odźwierni czy służby porządkowe, oraz nieco mniej w przypadku królowej. Poza problemami przy określaniu wielkości dworu, na które wskazała czeska badaczka, należy pamiętać także, że trudno określić liczbę dworzan przypisaną do danego dworu, byli oni bowiem – na co zwróciła już uwagę Helena Kręt – mobilni pomiędzy dworem króla a królowej. Ponadto, jeśli władca opuszczał główne miejsce pobytu, niejednokrotnie towarzyszyło mu (a zapewne i zasiadało przy stole) szereg osób niekoniecznie związanych z dworem, jak na przykład urzędnicy ziemscy, którzy podróżowali wraz ze swoimi pocztami, a niejednokrotnie również z własnymi urzędnikami dworskimi, co wydatnie zwiększało liczbę osób w otoczeniu monarchy. Dlatego informacja z *Dopełnienia szamotulskiego* o towarzyszącym Władysławowi Jagielle orszaku liczącym około 2000 osób wcale nie musi być przesadzona, ale też nie można w tym przekazie dopatrywać się stałej wielkości dworu polskiego monarchy¹². Przy objazdach króla liczba towarzyszących mu osób zapewne regularnie się zmieniała, a podróżowanie w tak wielkim otoczeniu było kosztochłonne.

¹⁰ B. Czwojdrak, *Fraucymer na dworach królowych w późnośredniowiecznej Polsce*, w: *Studia z dziejów średniowiecza*, t. 20, red. B. Możejko, M. Smoliński, S. Szybkowski, Warszawa 2016, s. 17–28.

¹¹ M. Dembińska, *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 156–159 przyjęła, że na jedną osobę przypadają dwa chleby i jedna sztuka drobiu, a H. Kręt przydała jednej osobie aż 3–4 chleby! (H. Kręt, *Dwór królewski...*, s. 119).

¹² *Dopełnienie szamotulskie*, wyd. A. Bielowski, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 2, Lwów 1872, s. 862.

Grażyna Rutkowska, omawiając dwory dwóch kolejnych żon Władysława Jagiełły, także borykała się z ustaleniem ich liczebności. Problemem była tu m.in. kwestia rozróżnienia osób należących do dworu Elżbiety Granowskiej i Jadwigi Jagiellonki, córki Władysława Jagiełły i Anny Cylejskiej. Posiłkując się, podobnie jak Helena Kręt i Maria Dembińska, wyliczeniami na podstawie konsumpcji żywnościowej Rutkowska określiła, że Annie Cylejskiej, drugiej żonie Władysława Jagiełły, przy stole towarzyszyło od 42 do 48 osób, sporadycznie zaś około 30, natomiast Elżbiecie Granowskiej 26–33 osoby¹³. Rutkowska zaznaczyła także, że czasem Elżbieta i Jadwiga Jagiellonka zasiadały razem do posiłku i wówczas liczba osób zasiadających wraz z nimi wynosiła 30–44 osoby. Podobnie jak poprzednie wyliczenia, te muszą być bardzo szacunkowe i z pewnością nie są tak precyzyjne, niemniej jednak widać zasadniczą zmianę w stosunku do wyliczeń liczby osób na dworze Andegawenki. Być może niewielką liczbę osób towarzyszących Elżbiecie Granowskiej można tłumaczyć niepopularnością królowej w kręgach szlachty¹⁴.

Podane liczby, jak i poprzednio, miały dotyczyć tylko najbliższego otoczenia dworskiego królowych, jej urzędników oraz dworu kobiecego, bez służby. Niewątpliwie urzędnicy dworscy, jeśli tylko byli obecni przy władczyni, zasiadali z nią do posiłku, różnica w liczbie osób wynika zapewne ze zmieniającej się liczby dworzan, którzy nie byli przypisani do konkretnego dworu króla czy królowej i związanej z tym ich mobilności. To właśnie oni najczęściej byli wykorzystywani jako rozmaitego rodzaju gońcy, stąd ich częsta absencja przy stole monarszym. W tym wypadku, przyjmując średnie wyliczenie dworu stacjonarnego królowej na Wawelu, w dniu codziennym, należałoby przyjąć, że stały dwór Anny można określić na maksymalnie 50 osób, a Elżbiety w granicach 40–45 nie wliczając w to służby porządkowej.

W przypadku ostatniej żony Władysława Jagiełły, Zofii Holszańskiej, niemożnością jest zastosowanie kryterium żywnościowego, bowiem z czasów panowania tej władczyni nie zachowały się prawie żadne rachunki. Ponadto w przypadku Zofii należy pamiętać o jeszcze jednej, zasadniczej sprawie. Otóż niewątpliwie inną wielkość miał dwór tej królowej w czasie, kiedy była ona żoną Władysława Jagiełły, a inną,

¹³ G. Rutkowska, *Dwór polskich królowych...*, s. 875, przyjęła za M. Dembińską dwa bochenki chleba na osobę i jedną sztukę drobiu.

¹⁴ J. Sperka, *Elżbieta z Pilicy Granowska i król Władysław Jagiełło. Kulisy wielkiej miłości*, w: *Miłość w czasach dawnych*, red. B. Możejko, A. Paner, Gdańsk 2009, s. 112–113; K. Niemczyk, *Kilka uwag do genealogii Elżbiety Pileckiej-Granowskiej i jej rodziny*, „Średniowiecze Polskie i Powszechnie”, t. 1(5), Katowice 2009, s. 138–150.

kiedy została wdową po nim¹⁵. Zmiana ta najpewniej nie nastąpiła bezpośrednio po śmierci króla, ale z pewnością dwór Zofii urósł po śmierci Władysława Jagiellończyka pod Warną. Zofia została wówczas jedyną koronowaną osobą w kraju, a jej znaczenie polityczne wyraźnie wzrosło¹⁶. Najprawdopodobniej wpłynęło to także na liczbę dworzan, którzy, nie mając innej możliwości robienia kariery, zasilili dwór monarchini. Po koronacji Kazimierza Jagiellończyka część z nich najprawdopodobniej przeszła na dwór króla, ale sporo z nich zapewne zostało u boku Zofii. Taki wniosek można wysnuć z fragmentu przekazu kroniki Jana Długosza, który pod rokiem 1448 (a zatem niebawem po koronacji Jagiellończyka) odnotował, że Zofia odwiedziła syna na Litwie. Przybyła jednak z dworem tak liczny, że w cierpiącej wówczas głód Litwie trudno było go wyżywić i królowa musiała po kilku dniach wyjechać¹⁷. Przyjmując założenie, że dwór Zofii nie różnił się zapewne zbyt pod względem liczby członków od dworów jej poprzedniczek, szczególnie Anny Cylejskiej i Elżbiety Granowskiej, i za życia Władysława Jagiełły oscylował zapewne w okolicach 30–40 osób, nie wydaje się, aby była to liczba, która sprawiłaby kłopot żywieniowy na – bądź co bądź – wielkopsiężącym dworze litewskim nawet w okresie głodu. Dwór królowej musiał zatem znacznie się rozrosnąć, być może liczył wówczas około 70–80 osób. Jeśli doliczyć do tego także poczty i osoby towarzyszące urzędnikom królowej, to liczba ta mogła już stanowić poważne wyzwanie logistyczne.

Pomimo powyższych rozważań trudno jednak określić dokładnie, ile osób mógł liczyć dwór Zofii Holszańskiej. Podczas całego jej panowania udało się zidentyfikować 118 osób, włączając w to jednak także służbę¹⁸. Jak widać, nie jest to duża liczba, ale wypada podkreślić, że 70% tych osób stanowiło jej dwór po śmierci Władysława Jagiełły, co może podkreślać zwiększenie jego liczebności w tym okresie.

Liczebnością dworu Kazimierza Jagiellończyka zajęła się w swoich badaniach Małgorzata Wilska¹⁹. Na podstawie fragmentu zachowanych rachunków i wypłat pensji osobom towarzyszącym monarsze z lat 1476–1478 podjęła próbę określenia stanu liczebnego dworu króla.

¹⁵ O dworze Zofii i zachodzących na nim zmianach zob. B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska...*, s. 41–58.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Joannis Długossi, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloni*, lib. XII, ed. G. Wyzumski, Cracoviae 2003, s. 59.

¹⁸ B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska...*, s. 114–117.

¹⁹ M. Wilska, *Liczebność dworu Kazimierza Jagiellończyka w świetle opublikowanych rachunków*, KH, t. 94, 1987, s. 111–118.

Na tej podstawie porównała dane dla trzech pobytów królewskich: dwukrotnie w Krakowie i raz w Sandomierzu. Podane liczby różnią się znacznie od siebie: w przypadku pobytów w Krakowie wypłacona pensja obejmowała raz 110, a raz 130 osób (nie licząc także ujętych w rachunkach pocztów poszczególnych urzędników dworskich, które znacznie zawiązały tę liczbę – w pierwszym wypadku było to 311, a w drugim 342 osób). W Sandomierzu królowi towarzyszyło już znacznie mniej osób, bowiem tylko 67 (z pocztami liczącymi 126 osób). Jak widać, określenie liczebności dworu na podstawie samej wypłacanej pensji także nie pozwala na precyzyjne wyliczenie jego wielkości (pamiętając dodatkowo z ustaleń Marka Ferencza, że i tak nie uwzględniała ona wszystkich osób wchodzących w skład dworu). Przy okazji jednak, porównując liczebność dworu Kazimierza Jagiellończyka ze stanem osobowym dworu jego ojca Władysława Jagiełły – przyjmując średnią z wyliczeń Heleny Kręt i Marii Dembińskiej – wydaje się, że były do siebie zbliżone. Widać wyraźnie, że w stolicy dwór królewski był znacznie bardziej okazały, ale wynikało to zapewne z faktu, że rozliczono wówczas także krakowską służbę dworską, która nie podróżowała w orszaku monarszym.

Małgorzata Wilska na podstawie wspomnianych rachunków starała się także pokazać stan liczebny dworów podróżujących z ojcem dwóch królewiczów – Kazimierza i Jana Olbrachta²⁰. W przypadku ich pobytu w Krakowie dwór liczył odpowiednio 21 i 23 osoby (bez pocztów tychże) oraz 16 w Sandomierzu, co w przypadku dorosłych już przecież synów wydaje się jednak liczbą niewielką. Należy jednak zaznaczyć, że w tym wypadku pominięto w wypłacie urzędników dworskich, a sumy wypłacono tylko dworzanom i pokojowcom królewiczów.

W przytoczonych rachunkach uwzględniono także dwór Elżbiety Rakuszanki, żony Kazimierza Jagiellończyka. Małgorzata Wilska na ich podstawie wyliczyła dla pobytów władczyni w Krakowie kolejno 35 i 40 osób (bez pocztów) oraz 24 w Sandomierzu²¹. Liczby te są zbliżone do wielkości dworów Anny Cylejskiej, Elżbiety Granowskiej i najpewniej Zofii Holszańskiej. Wilska, przytaczając te dane, miała świadomość, że wspomniane liczby mogą nie być precyzyjne, chociażby ze względu na fakt, iż czasami trudno było określić przynależność dworzan do danego konkretnego dworu. Problemem było też doprecyzowanie końca dnia wypłaty oraz być może niepełność listy osób pobierających pensję. Niemniej jednak podane przez nią liczby

²⁰ Tamże, s. 113.

²¹ Tamże.

nie wydają się specjalnie zawyżone i zapewne były zbliżone do rzeczywistości. W tej sytuacji dziwią wyliczenia Urszuli Borkowskiej, która podała, że dwór Elżbiety Rakuskiej w chwili jej śmierci liczył ponad 170 osób²². Badania Tomasza Rombka udowodniły jednak, że swoje wyliczenia Borkowska przeprowadziła na podstawie wykazu dworzan, którzy otrzymali czarne sukno w związku ze śmiercią królowej i że większość wymienionych tam osób należała do dworów Aleksandra Jagiellończyka oraz jego żony Heleny²³. Badania tego historyka, oparte na rachunkach dworskich, wykazały, że podczas pobytów królowej w różnych miejscach jej dwór wahał się od 22 do 39 osób. Doliczając do tego służbę i fraucymer, czyli kobiece otoczenie królowej, Tomasz Rombek ustalił, że dwór Rakuszanek oscylował maksymalnie w okolicach 60–70 osób, a po śmierci Kazimierza Jagiellończyka został zmniejszony do około 30–35 osób²⁴. To zresztą znowu wpasowuje się w wyliczenia Rutkowskiej w przypadku dworu Anny Cylejskiej i Elżbiety Granowskiej i znacznie odbiega od wyliczeń Heleny Kręt dla dworu Jadwigi Andegaweńskiej.

Podliczając dwór Kazimierza Jagiellończyka, który bez pocztów dworzan liczył według Małgorzaty Wilskiej w granicach 100–130 osób (z pocztami około 500!), widać, że pod względem wielkości zbliżony był do dworu jego ojca. Józefa Skibniewska, ustalając stan osobowy dworu Aleksandra Jagiellończyka w latach 1501–1506, przyjęła jako podstawę swoich wyliczeń listę płac, będąc – podobnie jak Marek Ferenc – świadoma jej ograniczeń. Nie starała się jednak udowodniać – podobnie jak badacze późnośredniowieczni – że liczba osób na dworze była mniej więcej stała, ale podała zbiorcze wyliczenie tychże za cały okres panowania tego władcy. W ten sposób skonstatowała, że w tym czasie łącznie na dworze królewskim było aż około dwóch tysięcy osób, z czego ponad połowę stanowili dworzanie konni i ich poczty (ok. 1150 osób)²⁵. Wynikałoby z tego, że właściwy dwór urzędniczy z dworzanami składał się z około 1000 osób. Ponieważ są to dane z sześciu lat panowania władcy, można średnio przyjąć, że jego stały dwór liczył około 150–160 osób, czyli zapewne był liczniejszy niż w czasach kazimierzowskich. Podobne wyliczenia zastosowano i dla dworu Jana Olbrachta – sumarycznie w całym okresie panowania tego władcy na jego dworze odnotowano sporo powyżej dwóch tysięcy osób (stały w tym wypadku

²² U. Borkowska, *Dynastia Jagiellonów w Polsce*, Warszawa 2011, s. 192.

²³ T. Rombek, dz. cyt., s. 145.

²⁴ Tamże, s. 146.

²⁵ J. Skibniewska, dz. cyt., s. 121–125.

liczyłyby średnio około 300 osób!)²⁶. Byłyby to wówczas największy dwór ze wszystkich dotychczas omówionych i być może potwierdzałoby to słowa Marcina Kromera, który, wspominając o dworze Jana Olbrachta, twierdził, że nie dorównywał mu wielkością i przepychem żaden z dworów Jagiellonów²⁷. Podobnie szacunkowe dane za wszystkie lata panowania Zygmunta Augusta podał Marek Ferenc – w tym wypadku w latach 1548–1572 pojawiło się na dworze tego władcy 3113 udokumentowanych osób (5813 wraz z pocztami), co daje średnio około 120 osób stanowiących stały dwór – czyli wielkością byłby podobny do dworów Władysława Jagiełły i Kazimierza Jagiellończyka²⁸. Pamiętać jednak należy, że to są bardzo szacunkowe i niepełne dane. Wygląda na to, że poza zdecydowanie odbiegającym ilościowo dworem Aleksandra dwory władców nowożytnych nie rozrastały się w stosunku do ich średniowiecznych poprzedników, a renesans swoim stylem i przepychem nie wprowadził znaczących zmian w tej kwestii.

W przypadku dworów królowych, dla których Agnieszka Marchwińska, opierając się na listach płac, podała także szacunkowe dane za cały okres rządów poszczególnych władczyń – widać tu nieznaczny wzrost w stosunku do ich średniowiecznych poprzedniczek, chociaż może wynikający z niedokładności danych. I tak dwór Elżbiety Habsburskiej w czasie dwóch lat jej rządów liczył około stu dworzan i urzędników dworskich (nie licząc ich pocztów), co dawałoby około 50 osób stałego dworu. Dwór Barbary Radziwiłłówny przez trzy lata jej rządów liczył około 140 osób, co może średnio dawać około 45 osób stałego dworu. Natomiast w ciągu trzynastu lat rządów Katarzyny Habsburskiej na dworze było około 270 osób, co średnio dawałoby najmniej, bo tylko około 20 osób, ale wynikało zapewne wprawdzie z izolacji Katarzyny, a później z niewielkich rozmiarów jej dworu, gdy przebywała poza granicami kraju²⁹. Powyższe wyliczenia są jednak mocno uśrednione i szacunkowe, co pokazuje zresztą ich niedoskonałość, bowiem, według badań Agnieszki Marchwińskiej, dwory królowych nowożytnych liczyły stale około 90–110 osób, z zaznaczeniem jednak niepełności tych wyliczeń³⁰.

Problem liczebności polskich dworów średniowiecznych i nowożytnych zasługuje na odrębną analizę historyczną. Stosowane dotychczas

²⁶ M. Wilska, dz. cyt., s. 113. Licząc dworzan i urzędników, ale bez pocztów tychże, z nimi ogólna suma wyniosła ponad trzy tysiące osób.

²⁷ M. Kromer, *O pochodzeniu i o dziejach Polaków księga XXX*, tł. J. Starnawski, Olsztyn 1982, s. 72.

²⁸ M. Ferenc, dz. cyt., s. 193.

²⁹ A. Marchwińska, dz. cyt., s. 159.

³⁰ Według Władysława Pocięchy podobnie około 100 osób miał liczyć dwór Bony.

metody badawcze, czyli obliczanie liczebności dworu na podstawie konsumpcji żywnościowej (dla wcześniejszego okresu) i tzw. listy płac dla przełomu średniowiecza i czasów nowożytnych, nie dają precyzyjnych wyników. Rozbieżności w ustaleniu dziennych racji żywnościowych spowodowały, że podawano znacznie różniące się od siebie liczby osób zasiadających przy królewskim stole nawet w tym samym dniu. Samo zresztą oparcie tylko o takie kryterium z założenia jest nieprecyzyjne, nie obejmuje bowiem wielu kwestii, które powinny być tu brane pod uwagę, łącznie z podstawową: ile żywności tak naprawdę przeznaczano na jedną osobę. Wprawdzie wykonana przed laty przez Marię Dembińską szeroka kwerenda źródełowa oraz analiza wielu opracowań daje sporą wiarygodność jej wyliczeń, jednakże należy pamiętać, że rachunki pozwalają jedynie w pewnym stopniu ustalić, ile osób zasiadało na Wawelu bądź w podrzętwnach krakowskich i sandomierskich z parą królewską. Należy również pamiętać o rozróżnieniu codziennych i świątecznych posiłków, ale także innej wszak konsumpcji żywnościowej podczas pobytu władców poza stolicą, o odmiennym charakterze wyjazdów – tradycyjnym objeździe, zjazdach i obradach z doradcami, polowaniu, bowiem wszystko to determinowało skład i wielkość towarzyszących monarsze orszaków. Nie wszyscy byli także dopuszczani do stołu monarszego, część z towarzyszących mu osób sama zapewniała sobie prowiant. W przypadku tradycyjnych objazdów władcy – szczególnie w przypadku Władysława Jagiełły – na podstawie list świadków poszczególnych dokumentów można wprawdzie mniej więcej ustalić liczbę towarzyszących mu urzędników (i części innych osób), acz nie będzie się to przekładało na skład i wielkość dworów. Z kolei nowożytna „lista płac” także nie oddaje w pełni ilościowego składu dworu. Marek Ferenc zauważył wszak, że nie wliczano doń m.in., co skądinąd zrozumiałe, środowiska duchownego, które przecież, jako tzw. *capella*, stanowiło bardzo ważny element dworu każdego władcy³¹. Wydaje się zatem, że nie uda się ostatecznie określić liczby osób wchodzących w skład dworu poszczególnych monarchów, bo brak dokładnej definicji tegoż i nieprecyzyjność wyliczeń powodują, że trudno podejmować szersze badania na temat liczebności dworów monarszych w tym okresie. Ich wyniki zawsze będą nieprecyzyjne i szacunkowe.

³¹ M. Ferenc, dz. cyt., s. 7–8, 16.

Bibliografia

Źródła

- Dopelnienie szamotulskie*, wyd. A. Bielowski, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 2, Lwów 1872.
- Jagelló Zsigmond herceg udvarnák számadáskönyve (1504–1507)*, ed. K. Rábai, Szeged 2014.
- Joannis Dlugossi, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloni*, lib. XII, ed. G. Wyrozumski, Cracoviae 2003.
- Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)*, ed. D. Antanavičius, R. Petrauskas, Vilnius 2007.
- Marcin Kromer, *O pochodzeniu i o dziejach Polaków księga XXX*, tł. J. Star-nawski, Olsztyn 1982.
- Mezi periferií a centrem jagellonského světa. Registrum dvořanů knížete a krále Zikmunda I. Jagellonského z let 1493–1510 (Between the Periphery and the Centre of the Jagiellonian World. The Register of Courties of Prince and King Sigismund I Jagiellon from 1493–1510)*, eds. P. Kozák, K. Rábai, Opava 2015.
- Rachunki dworu Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388–1420*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896.
- Rachunki królewskie z lat 1393–1395 i 1412. Rachunki podrzectwa krakowskiego. Rachunki stacji nowosądeckiej*, opr. H. Wajs, Warszawa 1993.
- Rachunki królewskie z lat 1471–1472 i 1476–1478*, wyd. S. Gawęda, Z. Perzanowski, A. Strzelecka, Wrocław–Kraków 1960.
- Rachunki wielkorządowe krakowskie z 1471 r.*, wyd. R. Grodecki, w: *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 4, Kraków 1951.
- Rachunki wielkorządowe krakowskie z lat 1461–1462 i 1471*, wyd. S. Krzyżanowski, w: *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 2, Kraków 1909–1913.
- Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmana Slezska a Lužic, z let (1493) 1500–1507*, ed. P. Kozák, Opava 2014.

Opracowania

- Alltag bei Hofe*, *Rezidenzenforschung* 5, red. W. Paravicini, Sigmaringen 1995.
- Borkowska U., *Dynastia Jagiellonów w Polsce*, Warszawa 2011.
- Curia regis, curia reginalis. Dwory królewskie w średniowiecznej Europie Środkowej – stan badań i postulaty badawcze*, red. B. Czwojdrak, A. Januszek-Sieradzka, Sandomierz 2014.
- Czwojdrak B., *Dwory królewskie w Polsce w XV wieku – stan badań i perspektywy badawcze*, w: *Curia regis, curia reginalis. Dwory królewskie w średniowiecznej Europie Środkowej – stan badań i postulaty badawcze*, red. B. Czwojdrak, A. Januszek-Sieradzka, Sandomierz 2014.

- Czwojdrak B., *Fraucymer na dworach królowych w późnośredniowiecznej Polsce*, w: *Studia z dziejów średniowiecza*, t. 20, red. B. Możejko, M. Smoliński, S. Szybkowski, Warszawa 2016.
- Czwojdrak B., *Z badań nad dworem królowej Zofii Holszańskiej*, w: *Średniowiecze polskie i powszechne*, red. I. Panic, J. Sperka, t. 2 (6), Katowice 2010.
- Czwojdrak B., *Zofia Holszańska, Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012.
- Demińska M., *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963.
- Dvořáčková-Malá D., *K modelu středověkého panovnického dvora jako sociálního systému*, „Český časopis historický”, t. 107, 2009.
- Dvořáčková-Malá D., *Panovnický dvůr ve středověku. Struktura, prostor a reprezentace*, w: *Dvory a rezidence ve středověku*, t. 2: *Skladba a kultura dvorské společnosti*, ed. D. Dvořáčková-Malá, J. Zelenka, Praha 2008.
- Ferenc W., *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, Oświęcim 2014.
- Karwasińska J., *O najdawniejszych księgach tzw. Rachunków dworu królewskiego*, „Archeion”, t. 1, 1927.
- Kręć H., *Dwór królewski Jadwigi i Jagiełły*, Kraków 1987.
- Kręć H., *Służby dworskie dworu Jadwigi i Jagiełły w świetle wydatków podskarbińskich i podrzędnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 663. *Prace Historyczne*, t. 74, 1985.
- Marchwińska A., *Królewskie dwory żon Zygmunta Augusta. Organizacja i składy osobowe*, Toruń 2008.
- Nalewajek A., *Na królewskim dworze Jana Olbrachta*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 59, 2011.
- Niemczyk K., *Kilka uwag do genealogii Elżbiety Pileckiej-Granowskiej i jej rodziny*, w: *Średniowiecze polskie i powszechne*, t. 1(5), Katowice 2009.
- Paravicini W., *Auf der Suche nach einem Hofmodel. Zusammenfassung*, w: *Ordnungsformen des Hofes. Ergebnisse eines Forschungskolloquiums der Studienstiftung des deutschen Volkes*, red. U.Ch. Ewert, S. Selzer, Kiel 1997.
- Pietkiewicz K., *Dwór litewski wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)*, w: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, ed. Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė, Vilnius 1997.
- Pociecha W., *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. 2, Poznań 1949.
- Rombek T., „Otoczenie królowej Elżbiety Rakuszanki (1454–1505)”, Katowice 2012, Archiwum Uniwersytetu Śląskiego.
- Rutkowska G., *Status wdów po królach polskich z dynastii Jagiellonów*, w: *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A.A. Kluczek, Katowice 2015.
- Rutkowska G., *Dwór królewski w Polsce w XIV wieku – stan badań i perspektywy badawcze*, w: *Curia regis, curia reginalis. Dwory królewskie*

- w średniowiecznej Europie Środkowej – stan badań i postulaty badawcze*, red. B. Czwojdrak, A. Januszek-Sieradzka, Sandomierz 2014.
- Rutkowska G., *Dwór polskich królowych Anny Cylejskiej i Elżbiety Granowskiej*, w: *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 2, red. W. Bukowski, T. Jurek, Kraków 2012.
- Rutkowska G., *Itineraria żon króla Władysława Jagiełły*, „Roczniki Historyczne”, t. 64, 1998.
- Rutkowska G., *Podróże polskich królowych z XV wieku*, w: *Samotrzcę, w kompanii czy z orszakiem? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. M. Saczyńska, E. Wólkiewicz, Warszawa 2012.
- Rutkowska G., *Urzędnicy królowej Jadwigi Andegaweńskiej. Spis*, w: *Nihil superfluum esse*, red. J. Strzelczyk, J. Dobosz, Poznań 2000.
- Skibniewska J., *Dwór królewski Aleksandra Jagiellończyka w latach 1501–1506*, Lublin 2015.
- Sperkka J., *Elżbieta z Pilicy Granowska i król Władysław Jagiełło. Kulisy wielkiej miłości*, w: *Miłość w czasach dawnych*, red. B. Możejko, A. Paner, Gdańsk 2009.
- Węcowski P., *Nad spisem urzędników królowej Jadwigi*, „Roczniki Historyczne”, t. 66, 2000.
- Wilska M., *Liczebność dworu Kazimierza Jagiellończyka w świetle opublikowanych rachunków*, KH, t. 94, 1987.

Bożena Czwojdrak

Size of courts of the Polish rulers
in the Late Middle Ages and Early Modern period
(Summary)

The issue of the size of Polish courts in Late Middle Ages and early modern period deserves to be subjected to separate historical analysis. The methodology used by Polish researchers so far, such as calculating the size of the court on the basis of food consumption or payroll, proves to be an incomplete measure which does not provide precise results. It needs to be remembered that the number of participants of feasts varied depending on whether they were held in the Wawel Castle or not, on the people accompanying the ruler in the capital, on standard tours or hunts, or whether they took place on regular days or during holidays and other celebrations. The payroll, meanwhile, did not include all people working at the court, for example clergymen. It can therefore be seen that in each case the calculations are bound to be incomplete and provide only estimated data. It is hard to conduct any wider research on the sizes of royal courts in this scope without first settling these issues.

Bożena Czwojdrak – dr hab., mediewistka, pracownik Zakładu Historii Średniowiecza w Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach; zajmuje się badaniami nad genealogią rycerską a ostatnio dworami władców polskich w późnym średniowieczu; autorka m.in. monografii Zofii Holszańskiej, czwartej żony Władysława Jagiełły, przygotowuje opracowanie dworu koronnego Kazimierza Jagiellończyka. E-mail: bozena.czwojdrak@us.edu.pl.